

BİLİNÇ VE DİN

ÇAĞDAŞ FELSEFİ BİLİNÇ KURAMLARI II

Editör

Betül Akdemir-Süleyman

KÜRE YAYINLARI / 326. Kitap
Sosyal Teori 20

Bilinç ve Din
Çağdaş Felsefi Bilinç Kuramları II

Editör **Betül Akdemir-Süleyman**

© Küre Yayınları, 2024

Yayına Hazırlık **Nermin Tenekeci**

Birinci Basım Aralık 2024

ISBN 978-625-6624-08-5

TC Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika no: 15813

Kapak **Zeyd Karaaslan**
Tasarım Uygulama **Sibel Yalcın**

Baskı/Cilt ACK Ajans
Sertifika No: 53569
Mahmutbey Mah. Taşocağı Yolu Cad.
Ağaoğlu-212 Myoffice No: 344
Bağcılar/İstanbul
Tel: 0212 635 35 55

KÜRE YAYINLARI

Vefa Cad. No: 48 Kat: 3
Fatih / İstanbul
Tel 0212 520 66 41-42
www.kureyayinlari.com
kure@kureyayinlari.com
f t i k kureyayinlari

İÇİNDEKİLER

Takdim 7

Ben'lik ve Bilinc: Gerçekçilik ve İndirgemecilik
Mehmet Sait Reçber 13

Müzakere
Muammer İskenderoğlu 41

Belirimci Bireycilik
Aykut Alper Yılmaz 45

Müzakere
Ferhat Yöney 75

Müzakere
İshak Arslan 87

Yöney'e Cevap
Aykut Alper Yılmaz 97

Arslan'a Cevap
Aykut Alper Yılmaz 103

Teistik İşlevselcilik
Enis Doko 105

Müzakere
Serdal Tümkaya 125

Tümkaya'ya Cevap
Enis Doko 149

Nörofenomenoloji ve Budizm: Zihnin Dünya ile Birleşmesi

Mehtap Doğan 157

Müzakere

Merve Koyuncu-Albayrak 207

Natüralizm, Faillik ve Özgür İrade

Zikri Yavuz 221

Müzakere

Rıfat Atay 251

Müzakere

Talha Suna 269

Atay'a Cevap

Zikri Yavuz 273

Müzakere

Serdal Tümkaya*

İstanbul, Süleymaniye’de Din Felsefesi Derneği tarafından organize edilip İbn Haldun Üniversitesi Felsefe Bölümü’nün ev sahipliğinde 23-24 Eylül 2022 tarihinde düzenlenen *Çağdaş Bilinç Kuramları* adlı alıştayda “Teistik İşlevselcilik” başlıklı bildirisini sunan Doç. Dr. Enis Doko, yazısını son derece analitik tarzda bir akıl yürütmeyle kaleme aldığı için kendisine aynı minvalde cevap vereceğim.

Tüm yazım özünde tek bir ana itiraza dayanıyor: İnsan ve Tanrı’da var olduğu söylenen zihinler neden aynı isimle anılmayı hak etsinler? (Aslında itirazlarımın çok daha düzgün ve tam bir ifadesini sonuç kısmının ilk paragrafında bulabilirsiniz.) Tanrı zihni, benim burada halk psikolojik zihin olarak adlandıracağım nitelikte gibi gözükmektedir. İnsan zihni ise şu anda elimizdeki en iyi bilimsel kuramlara göre bu niteliği haiz olmayabilir. Bunun ana nedeni tzlerinin birçok farklılık içermesi olabilir. Bu da zihin söz konusu olduğunda işlevciliğin uygulanabilirliğinin düşük olduğunu akla getiriyor. İnsan zihninin günümüzde bilgi-işlem makinesi olarak görüldüğünü ama Tanrı’nın klasik teizmdeki yo-

---

* Dr. Öğretim yesi, İbn Haldun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü

rumuna göre bilgiyi işleyen değil yaratan olarak görülmesini de eklemem lazım.

Burada benim Tanrı zihnini insan zihnine fazla yaklaştırdığım düşünülmesin.¹ Yaptığım şey bunun tam tersi: İnsan zihnine atfedilen özellikleri insandan alıp Tanrı'ya atfediyorum. Yani halk psikolojik zihni, insandan Tanrı'ya yansıtmak yerine, insandan uzaklaştırıp Tanrı'ya yakınlaştırıyorum. Mesafe kısalmak şöyle dursun, aksine artıyor.

1. Doko'nun Ana Savının Ana Hatları

Enis Doko "Teistik İşlevselcilik" başlıklı yazısında "klasik teizmin mevcut bilimsel veriler çerçevesinde işlevselciliği kabul etmeyi gerektirdiği"ni öne sürmüş ve bu görüşünü teistik işlevselcilik olarak isimlendirmiştir. Doko'nun fikrine göre bu pozisyon hem işlevselcilik hem de (klasik) teizm açısından makul bir birlikteliktir.

Bu cümlelerin formülasyonundan çıkan şu ki "mevcut bilimsel verilerin çerçevesi" bizi insanda ve Tanrı'da aynı isimle, yani zihinle, anılmayı hak eden bir şey olduğuna inandırıyor. Ve bu iki zihin öyle bir yapıya sahip olmalı ki işlevci bakış açısına göre sudan çok kaleme benzemelidir (örnekler kendi makalesinden alınmıştır). Böylelikle, işlevselci çerçeveye buraya uygulanabilir hale gelir.

İkinci öncül üzerine olan kısımda bu iddiayı ayrıntılarıyla masaya yatıracağım. Şimdi önce Doko'nun klasik teizmi nasıl anladığını görelim:

Bu çalışmada teizm derken, klasik teizmi kastedeceğim. Klasik teizm bir monoteizm türüdür, dolayısıyla tek bir Tanrı'nın

---

1 Tanrı zihni meselesi, buradaki kilit kelime olan zihin sözcüğünün hem diller arasında hem tarih boyunca hem de tek bir dilin içinde tek bir zamandaki dil kullanıcıları arasında çok farklı anlamlara gelen şekillerde kullanılması nedeniyle içinden çıkılmaz hale gelmiştir. Zihnin derken yazarlar ruh, akıl, benlik, entelekt, yaşam, bilinç, akıl yürütme, mantık, zihinsel haller, persona ve daha nice şeylere atıfta bulunmuşlardır. Kur'an'da Tanrı'ya akıl atfı mevcut değildir.

var olduğunu varsayar. Klasik teizme göre Tanrı her şeyi bilir, her şeye kadirdir ve mutlak iyidir. Klasik teizm, Tanrı'nın hem içkin (maddi dünyayı kuşatan veya tezahür eden) hem de aynı anda aşkın (maddi evrenden bağımsız) olduğunu iddia eder. Dolayısıyla Tanrı zaman-mekâna aşkındır ve maddi değildir. Tanrı evrene bu anlamda aşkın olsa da evreni kontrol eder, onu yaratmıştır ve varlığını sürdürmesini sağlar. Klasik teizm, panteizm ve panenteizmi reddeder.²

Fakat Doko, klasik teizm derken acaba teolojiye mi yoksa din felsefesine mi atıfta bulunmak niyetindedir? İlki ise, İslam teolojisi ile diğer teistik dinlerin teolojisindeki baskın paradigmlar bu hususta farklılaşıyor olabilir mi? Klasik teizmde, örneğin İslam'dan Gazali'yi ele alırsak, insanlara atfedilen özellikler Tanrı'ya atfedilirken, bu hiçbir zaman gerçek anlamda olamaz, ancak olsa olsa metaforiktir.³ Genel olarak, negatif teoloji yapanların hepsi veya böyle yatkınlığı bulunan insanların çoğu böyle düşünür.⁴ Kelamcılar arasında ise Tanrı'ya genelde akıl atfedilmez.⁵

---

2 Enis Doko, "Teistik İşlevselcilik", Taslak.

3 Burada metaforik sözcüğü ile kastedilen –her ne kadar bazı yazarlarda kelimenin dar anlamıyla metaforik olma durumunu anlatsa da– birçok yazar için değişen derecelerde benzemezlik durumudur. Mecaz kelimesini kullanan düşünürlerin değişik bağlamlarda ne demek istediklerinden emin olmak çok kolay değildir. Mecazi kullanım bazen bahsi geçen özelliğin hiçbir gerçek varlığa sahip olmadığına işaret ederken bazen de içinde not etmeye değer bir doğruluk olduğu anlamına gelir. Demek ki mecazi (*metaphorical*) olmak derecelidir ve harfi harfine (*literal*) olmak da dereceli ise ikisi arasındaki fark bir kategori ayrımına değil ama yine bir derece farkına işaret ediyor olabilir. Okur bu noktada ayrımı fazla silikleştirmenin çok derin bir yıkıma sebep olabileceğini söyleyerek sezgisel bir tepki gösterebilir. Ama belki de ihtiyacımız olan mevcut çerçevede yapıcı bir yıkımı takiben yıkıcı bir yapıdır.

4 Peter Adamson, "Kindi ve Yunanca Felsefe Geleneğinin Kabulü", *İslam Felsefesine Giriş*, ed. P. Adamson, R. Taylor (İstanbul: Küre Yay., 4. bs., 2015), 35-57.

5 Muhammad Legenhausen, "Does God Have a Mind?", *Ahlul Bayt Digital Islamic Library Project* (Erişim 6 Mayıs 2023). Şöyle diyor ya-

Bahsi geçen yazıda Doko, klasik teizm açısından işlevselciliği savunmuş ve iddiasını temellendirmek için şu argümanı kullanmıştır (olduğu gibi aktarıyorum):

1. En az bir insan vardır.
2. İnsan zihinsel durumlara sahiptir.
3. İnsan tamamen fiziki/doğal bir varlıktır.
4. Tanrı vardır.
5. Tanrı zihinsel durumlara sahiptir.
6. Tanrı maddi olmayan/doğüstü bir varlıktır.
7. Zihinsel durumlar hem maddi hem de maddi olmayan varlıklarda açığa çıkabilir.
8. Demek ki işlevselcilik doğrudur.⁶

Doko'nun (büyük harfle, Töz) "tözlerin farklılığı" ile (küçük harfle, töz) "materyalin farklılığı" kavramlarını birbirinin yerine kullandığını düşünme eğiliminde olduğumu saklamayacağım. Su örneği olsun kalem örneği olsun, materyaller farklı olsaydı bile tözler aynı kalacaktır. Töz, şeylerin yapıldığı materyal midir? İngilizce düşünürsek töz (*substance*) aslında belirli fiziksel özelliklere sahip materyaldir. Yani tözler farklılaşırken, farklılaşan şey fiziksel özelliklerdir. Zihin-beden probleminde ise töz yerine Töz'dür söz konusu olan. Büyük harfle Töz, fiziksel ve zihinsel olarak ikiye ayrıldığına göre "Töz farklılığı" ile "töz farklılığı" kategorik olarak birbirinden farklıdır. Yani zihin felsefesinde çoklu gerçekleştiribilirlik ifadesiyle anlatılan şey aynı işlevin *çok farklı fiziksel özelliklere* sahip materyallerde gerçekleşebildiğidir; yoksa

---

zar: "In Islamic philosophy God is not understood as having a mind, but is nevertheless knowing, willing and living." Kabaca çevirirsem: "İslam felsefesinde Tanrı zihne sahip olarak düşünülmez ama yine de bilen, isteyen ve yaşayan olarak düşünülür."

6 Enis Doko, "Teistik İşlevselcilik", Taslak.

fiziksel materyalde gerçekleşebilen özelliklerin fiziksel olmayan ortamlarda da gerçekleşebileceği değildir.⁷

İşte Doko ile bu makalenin konusu kapsamında ayrıştığım kök mesele budur. Diğer ayrışma noktaları bu kök nedenin etrafında anlam kazanır. Diğer türlü geçersiz veya ilgisizdir. Yazının kalanının bu gözle okunması dileğiyle...

2. Birinci Öncül: En az bir insan vardır

Doko'ya göre birinci öncül neredeyse istisnasız olarak kabul görmelidir. Hatta tekbenciler bile bu öncüle itiraz edemez, çünkü en az bir tane insan olduğu açıktır. Burada durmayı öneriyorum. Felsefi argümantasyonda nadiren en az bir tane insan olup olmadığı tartışmaya açıktır. İşte bu nadir bağlamlardan birisindeyiz. Belki de sadece doğüstü varlıkların akıl yürütme basamaklarına girdiği noktalarda insan teriminin referansı, ilgili tezin geçerli olup olmadığı meselesinde bir role sahiptir. Peki, neden? İki ana gerekçe verebilirim. İlki Tanrı kavramının öğeleri ile insan kavramının öğeleri arasındaki ortaklıklardır. İkincisi ise buradaki argümanda kullanılan ikinci ve beşinci öncüllerde zihin teriminin yer alması ve hem insan hem Tanrı için ortak bir özellik olarak varsayılmasıdır.

Öyleyse bahsettiğimiz varlık, yani en az bir tane olduğundan emin olduğumuz varlık, zihne sahip olmalıdır. Bu noktanın detaylı analizi bir sonraki kısma bırakılmıştır. Ancak şunları bu kısımda ortaya atmak faydalı olabilir: Bir anlığına okur zi-

---

7 Literatürde bu tür iddiaları görebilirsiniz. Ancak o metinlerde bahsi geçen fiziksel olmayan sistemler veya ortamlar ifadeleri doğüstü alanına atıfta bulunmaz. Doko, metninde fiziksel olmayan, hatta doğüstü bir kalemin imkanından söz etmiştir. Elbette bu fikir savunulabilir. Ancak bu dini metinlere dayandırılacaksa bahsi geçen kalemin literal mi yoksa figüratif mi olarak okunması gerektiği tartışmalıdır.

hin diye bir şeyin var olmadığını kabul etsin. Bu kabul argümanımız açısından hangi sonucu yaratır? Eğer sonuç zihne sahip en az bir insanın varlığına bağlı ise sonuç geçersiz hale gelecektir. Yani insanın varlığını kabul etsek bile, “zihne sahip en az bir insanın varlığını” ima eden birinci ve ikinci öncülün bir aradalığı, bizim senaryomuzda zihin diye bir şey olmadığı için yanlış konumuna düşecektir. Kuşkusuz Doko bunu öngörmüş ve bu itirazı eleyici materyalizm (bundan sonra: EM) olarak adlandırılmış görüşün bir parçası saymıştır. EM radikal bir pozisyon olduğu için, Doko'ya göre ihmal edilebilir. Aslında Doko, EM'yi sadece radikal olarak görüp bir kenara atmamıştır. Önce bu fikre karşı yaygın olarak dile getirilen üç itirazı özetlemiş ve ardından şunu not ederek devam etmiştir:

Ancak bu makalede klasik teizmin doğru olduğunu varsayacağımız için bu öncülü savunmamız gerekmiyor. Bildiğim hiçbir klasik teist eleyici materyalizmi savunmamaktadır. Eleyici materyalizmi reddetsek insanların zihin sahibi olduğunu rahatlıkla iddia edebiliriz.⁸

Klasik teistler arasında EM olarak adlandırılan görüşün çeşitli biçimlerini savunan kimse yoksa veya sadece birkaç kişi varsa bu görüşü çürütmeye çalışmaya gerçekten gerek yoktur. Peki, bu doğru mudur? Bunu sonra ele alacağız. Şimdilik metinde geçen üç itirazı incelemek için bir sonraki kısma geçelim.

3. İkinci Öncül: İnsan zihinsel durumlara sahiptir

Hangi insan? Hangi zihin? Eğer zihin yoksa o bahsi geçen varlıktan en az bir tane olduğundan emin olamam. Bundan emin olmamak için bir zihne zorunlulukla ihtiyaç duyduğumu okur öne sürebilir ve itirazımın, seslendirildiği anda

---

8 Enis Doko, “Teistik İşlevselcilik”, Taslak.

kendisini yok ediyor olduğuna inanabilir. Acaba öyle midir? Bu, EM'ye getirilen en yaygın itirazlardan birinin eğlenceli bir ifadesidir.

Doko, bu pozisyonu şöyle betimlemiştir:

İkinci öncül bütün zihin hallerini reddeden eleyici materyalizmin yanlış olduğunu varsayar. Eleyici materyalizm, zihin felsefesi içinde, geleneksel olarak düşünülen zihin halleri ve süreçlerin varlığını sorgulayan radikal bir pozisyonudur (Churchland, 1981, 67-90). Eleyici materyalizm savunucuları, "halk psikolojisi" olarak bilinen zihinle ilgili ortak anlayışımızın temelde yanlış olduğunu ve nörobilime dayalı daha doğru bir bilimsel anlayışla değiştirileceğini ileri sürerler. Beyin hakkındaki bilgimizin ilerlemesiyle, inançlar, arzular ve niyetler gibi kavramların yanılsama olduğunun ortaya çıkacağına inanırlar; tıpkı önceki bilimsel ilerlemelerin flojiston veya dört mizaç gibi fikirleri çürüttüğü gibi. Eleyici materyalizm, deneysel kanıtların ve bilimsel araştırmaların önemini vurgular; zihinle ilgili sezgilerimizin gerçeği doğru bir şekilde yansıtmayabileceğini belirtir.⁹

Bu pasaj, ilgili görüşün birçok başka yerde bulabileceğiniz diğer özetlerinden daha yanlış değildir. Bir bakıma doğru olarak kabul edilebilir. Özellikle son cümle kesinlikle doğrudur ve EM'nin özü ve özetidir. Patricia Churchland bu noktayı değişik platformlarda defalarca tekrarlamıştır.¹⁰ EM'nin

---

9 Enis Doko, "Teistik İşlevselcilik", Taslak.

10 Patricia Smith Churchland, "Replies", *Biology and Philosophy* 3/3 (1988), 393-402; P. S. Churchland, *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain* (Cambridge, MA: MIT Press, 1986); P. S. Churchland, *Brain-Wise: Studies in Neurophilosophy* (Cambridge, MA: MIT Press, 2002); P. S. Churchland, "Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes", *Journal of Philosophy* 78/2 (1981), 67-90; Paul M. Churchland, "Reply to Glymor", *On the Contrary: Critical Essays, 1987-1997* (Cambridge, Mass: MIT Press, 1998), 280-287; B. Mölder, P. S. Churchland, "Neuroscience Is Relevant for Philosophy", *Problemas* 88 (2015), 176-186; Moscow

özü zihinle ilgili sezgilerimizin gerçeği doğru şekilde yansıtmıyor olabileceğidir. Daha teknik söylersem, mevcut modelimizde yer alan zihinsel kategoriler ile beyin bilimlerinin bizi kabul etmeye zorladığı kategoriler birbirine pek denk düşmüyor gibi durmaktadır. Bu nedenle Churchland bazen EM'yi "bilimin nasıl gelişeceğine dair ampirik bir tahmin" olarak nitelemektedir. Churchland çiftinin EM olarak bilinen pozisyonunun gerçekte ne anlama geldiğinin en hızlı ve doğru şekilde öğrenilebilmesi için gerekli kaynaklar aşağıda sıralanmıştır. İlgili okur birkaç saat içerisinde bunları inceleyerek kendi sonucuna varabilir.

Benim burada daha çok ilgilendiğim şey Doko'nun kendi metnindeki cümlelerin nasıl oluyor da zihnin inkârı olarak sunulabildiğidir. Bu cümle bize net şekilde, EM'ye göre zihin ile ilgili sezgilerimizin yanlış olduğunu ifade eder. Ama buradan hiçbir şekilde "EM'ye göre zihin diye bir şey yoktur" sonucu çıkmaz. Peki, bu bizi nereye getirir? Bu durum iki zıt şekilde yorumlanabilir. İlkine göre EM bile zihnin varlığını inkâr etmiyorsa ikinci öncül gönül rahatlığıyla varsayıp yola devam edilebilir. İkinci yorumda ise durum farklıdır. EM, zihinlerle ilgili sezgilerimizin o kadar hatalı olduğunu savunur ki zihin kelimesi halen yürürlükte kalma hakkına sahip olsa bile (klasik teizmdeki) Tanrı'ya atfettiğimiz zihin ile (çağdaş beyin ve davranış bilimlerinin ele aldığı şekliyle) insan zihni kayda değer bir benzerlik taşımayacaktır. EM, burada insana halk psikolojik zihin atfetmiyor; aksine bu atfı eliyor. EM bu anlamda eleyicidir (eleyici materyalizm adı buradan geliyor olabilir). Klasik teizm ise insana halk psikolojik zihin atfediyor gibi durmaktadır. Bu çerçevede yer alan şeyler Tanrı kavramının doğal parçası gibi gözükmektedir: bilinç, niyet, normatif düşünce, yargıda bulunabilme, karar

---

Center for Consciousness Studies, "Neurophilosophy on the Way of Solving Problems. Interview with Patricia Churchland in Moscow" (14 Temmuz 2023).

verebilme, tümcesel bellek, (özgür) irade, bilgi, inanç, irade, seçim, umut, benlik, kişilik ve diğerleri.

Doko'nun metninde bahsini ettiği üç argüman, EM'nin zihnin inkârı değil ama mevcut zihin kavramımızda büyük çaplı bir revizyon önerisi olduğu kabul edilirse boşa çıkabilir. Peki, durum bu mudur? Bu üç itiraz ne idi? İlkine göre EM:

(...) halk psikolojisinin açıklama gücünü ve başarısını küçüm[ser]. Bu felsefeciler halk psikolojisinin, insan davranışlarını açıklama, tahminler yapma ve eylemlerimize rehberlik etme konusunda başarılı olduğunu iddia etmektedirler (Fodor, 1987). Bu eleştiri doğruysa o zaman eleyici materyalizm doğru olamaz.¹¹

Güzel. Ama burada önemli bir sorun ortaya çıkmıyor mu? Demin zihinden bahsediyorduk, sonra zihinsel bazı kategorilerden ve şimdi ise bu bazı kategorilerle ilgili kuramlardan biri olan halk psikolojisinden. Tam olarak elenme nesnesi nedir? Daha önemlisi, Tanrı ve insanda ortak olarak bulunduğu iddia edilen şey, "elenme adayı nesne" ile aynı ise son cümlelere göre Tanrı'ya atfedilen şey halk psikolojik kategoriler midir? Nedir bunlar? Akla ilk gelenler şunlar olmalı: bellek, (özgür) irade, benlik, görsel algı, çıkarım kapasitesi, inanç, istek, umut, niyet ve benzerleri.

Tanrı bunlara sahip midir? Bu noktada evrensel bir problem olan, "iki şeyin aynı kelimeyle ifade edilebilmesini meşru kılacak benzerlik türü ve derecesi nedir" sorusunun bağlamdan bağımsız bir cevabını aramanın nafile olduğunu baştan belirtmeliyim. Biz kendi problemimizin gerektirdiği şartlara baksak yeterli olur. Nedir bu şartlar? Öncelikle bu benzerliğin Doko'nun metnindeki ana sav cümlesini destekler olması gerekir: Klasik teizmin mevcut bilimsel veriler çerçevesinde işlevselciliği kabul etmeyi gerektirmesi. Eğer işlevselci

11 Enis Doko, "Teistik İşlevselcilik", Taslak.

klasik teizm Tanrı ve insanda ortak olan şeyin genel olarak zihin değil de halk psikolojik kategoriler (yani halk psikolojik zihin) olduğunu söylüyorsa ve aynı zamanda EM, Doko'nun varsaydığı gibi bir şeye ve dolayısıyla kabul edilemez ise ortada Doko açısından bir sorun yoktur. Öte yandan, mevcut bilimsel veriler insanda zihin denilen şeyin halk psikolojik olmadığını söylüyorsa ve aynı zamanda klasik teizm Tanrı zihninin halk psikolojik çerçeve ile uygunluk sergilediğini varsayıyorsa, o zaman işlevselcilik burada bir işe yaramaz. İki farklı şeyden bahsediyor olduğumuz bu senaryoda ortaya çıkacaktır. Bu durumda birden altıya kadar tüm öncüller değişen soyutlama düzeylerinde ve doğruluk derecelerinde doğru kabul edilse bile, yedinci satırda ifadesini bulan iddia geçerlik kazanmayacaktır: "Zihinsel durumlar hem maddi hem de maddi olmayan varlıklarda açığa çıkabilir". Daha açık bir ifadeyle, soyutlamanın çok yüksek bir düzeyinde yedinci satır doğru olsa da Doko'nun göstermek istediği sonuca bizi götürmekte eksik kalmaktadır (eksikliğin tamamlanması için gereken dört şart Sonuç kısmında sıralanmıştır). Kısacası, hem Tanrı'da hem insanda ortaya çıkan (gerçekleşen) şey aynı girdi-çıkı ilişkisini sağlayabilecek imkâna sahip olmadığı için aynı sistemde aynı role sahip bir şey değildir. Yani, aynı işlevlerden bahsetmek için aynı kelimesinin aidiyetini oldukça bozmak gerekmektedir. Neden bunu yapalım? Dahası, öyle bir yol izlemeliyiz ki zihin terimi her varlığa uygulanabilecek derecede, kabul edilemez ölçüde aşırı geniş bir kapsama sahip olmasın. Cansız nesnelere zihninden bahsetmek istemeyiz.

Şimdiki duruma göre maddi olmayan Tanrı'da ortaya çıkan halk psikolojik zihindir ama insanda bulunan halk psikolojik olmayan bir zihindir. Bu ikisi aynı adla mı çağırılmalıdır sorusu birçok başka bağlamda çok önemli olsa da bizim konumuz açısından ihmal edilebilir; çünkü madem Doko'yu takip ediyor ve mevcut bilimsel verilerin ışığında ilerliyoruz,

insanda halk psikolojik bir zihinden bahsetmek oldukça güçtür. Fakat bu kesinlikle Doko'nun metninde ve belki de neredeyse başka her yerde olduğu gibi, "zihin bir yanılısamadır" tezinin kabulü olarak görülmemelidir. Evet, zihin bir yanılısamadır tezini kabul etmiyorum, ama EM'yi kabul ediyorum. Peki, bu nasıl rasyonel şekilde mümkün olabilir? Cevap oldukça basittir: Çünkü EM, zihin bir yanılısamadır demez. Bu konuyu hem Türkçe hem İngilizce olarak yarım düzineden fazla akademik yayında ayrıntılarıyla ele aldığım için burada detaylı şekilde gündeme getiremeyeceğim. İlgili okur dilerse bahsi geçen yayınları inceleyebilir.¹²

Peki, okuyucu neden, benim "çağdaş beyin ve davranış bilimlerinin insan zihninin halk psikolojik olmadığını gösterdiği" şeklindeki iddiamı bir olgu olarak kabul etsin? Öyle olsa, diğer felsefeciler arasında bu fikir yaygın olmaz mıydı? Ashna bakarsanız felsefecilerin geneli arasında olmasa da bilişsel bilim felsefesinde bu yaygın bir kabuldür. Bilişsel bilim, deneysel psikoloji, davranışsal ekonomi ve genel olarak beyin bilimlerinde ise neredeyse dominant paradigmadır dersem yerinde olur.

Doko, "klasik teizmin mevcut bilimsel veriler çerçevesinde işlevselciliği kabul etmeyi gerektirdiği"ni öne sürdüğüne

---

12 Serdal Tümkaya, "Yaygın Yanılıgıların Kısacasında Nörofelsefe", *Günümüzü Felsefe ile Düşünmek*, haz. Bahadır Gülşen (İzmir: Ege Üniversitesi Yay., 2014), 151-160; Serdal Tümkaya, "Churchland, Nagel, and Their Severe Critique of Folk Psychology" *Teorema* 40/3 (2021), 5-27; S. Tümkaya, "Nörofelsefe İndirgemeci Mi Yoksa Eleyici Midir?" *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)* 31 (2021), 15-36; S. Tümkaya, "On the Proper Treatment of the Churchlands", *Erkenntnis* 86/4 (2021), 905-918; S. Tümkaya, "The United Shades of Eliminative Materialism", *The Philosophical Forum* 53/2 (2022), 95-113; S. Tümkaya, "Against Slagle's Reading of Eliminative Materialism on Self-Defeating", *Philosophical Investigations* 43 (2022), 1-13; S. Tümkaya, Berk Yayılm, "Eleyici Materyalizm 'Zihnin Tüm İçeriğini' Elemeyi mi Önerir?", *Felsefe Dünyası* 66 (2017), 252-273.

göre bilimsel verilerin işaret ediyor olabileceği yöne yüzümü mü çevirmemiz gerekmez mi?

Son bir mesele olarak, halk psikolojik zihin normatif karaktere sahiptir. Normların varlığını gerektirir. Tanrı biricik olduğuna ve norm kavramı toplulukları gerektirdiğine göre, normatif zihin bence biriciklik özelliğine sahip bir varlığa uygulanamaz. İnsan zihniyse gerçekten normatiftir. Normlar bir tür topluluk kurallarıdır ve bu kuralların varlığı toplulukların varlığını zorunlu kılar. Bu durum benim buradaki konumuma aykırı gözükmemtedir. Çünkü bu, halk psikolojik zihnin ilk bakışta çok önemli bir ögesi olan normatifliğin Tanrı'da bulunmadığına ve fakat insanda bulunduğu işaret eder. Bu doğru ise de burada bahsi geçen özellik insan ve hayvanı birbirinden ayıran bir şey değildir. Dolayısıyla insan zihninin Tanrı zihni ile benzerlikleri açısından önemli bir parçası olarak ele alınmamalıdır.

4. Üçüncü Öncül: İnsan tamamen fiziki/doğal bir varlıktır

Bu öncülde hem "insan", hem "fiziki" hem de "doğal" terimleri incelenmeyi hak ediyor. İnsanın tamamen doğal olması ne demektir? Bu ifade insanın tümüyle fiziksel olması ile aynı şey midir? Tanrı ne anlamıyla fiziksel veya doğal değildir? Klasik teizmin sınırları içinde bile bu soruların bir anlam ifade edebileceğini düşünüyorum.¹³

---

13 En basitinden büyücüleri, büyü ve büyücülerin cinlerden yardım alabilmesi imkanını düşünün. Bu durumda insan tümüyle fiziksel veya doğal değil gibi duruyor, çünkü büyü fizik yasalarına tabi olsa biraz tuhaf olurdu. Gerçi tahmin edilebilir örüntülere sahip büyülerden bahsedilebilirse itirazım geçersiz olur. Benim açımdan insan tümüyle doğal ve fizikselidir. Tek söylemek istediğim şey, büyülerin imkânı veya varlığı İslam dininin bir parçası olduğu için insanın (tümüyle) doğal olması apaçık bir varsayım statüsünde olmayabilir. Bu konuda bizatihi Enis Doko kısa bir yazı kaleme almıştır [Enis Doko,

İnsanın fiziki olmasından kastedilenin insanın fizik yasalarına uygun olarak var olduğu ve bunun dışında var olamayacağı iddiası olduğunu düşünüyorum. İnsanın doğal olmasının ise insanın doğa yasalarına bağımlılığını ifade ettiğini varsayacağım. Diğer yandan, Tanrı, öncül altı veri alınırsa, fizik veya doğa yasalarının tatbik sahası içinde değildir. Klasik teizm, panteizm ve panenteizm ile zıtlık içerisinde tanımlandığına göre, burada bir sorun olmaması gerekir. Acaba, bu böyle midir?

Konumuz Tanrı ve insan zihinlerinin varlığı ve karakteri olduğuna göre başka bağlamlarda son derece önemsiz görülmesi gereken üçüncü öncül burada son yargımızın belirlenmesinde bir katkıda bulunma potansiyeline sahip olabilir. Sorum şu: Doğa kanunlarına tabi olmayan klasik teizmin Tanrısının zihni, doğa kanunları tarafından tümüyle sınır-

---

“Büyüye Bilimsel Bakış”, *Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç Me-seleleri*, haz. Mehmet Bulgen (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Vakfı Yay., 2014), 179-186]. Doko'nun bu yazısında bahsini ettiği büyü'nün parapsikolojik versiyonunun ele alındığı son derece uzun bir bilimsel değerlendirme için bkz. (K. Ramakrishna Rao, J. Palmer, “The Anomaly Called Psi: Recent Research and Criticism”, *Behavioral and Brain Sciences* 10/04 (1987), 539-643). Davranış bilimleri alanının en prestijli bilimsel dergisinde otuz altı sene önce yayınlanan bu hedef makale, ona eşlik eden açık yorumlar ve yazar yanıtı kısımları arka arkaya okunduğunda meselenin bilimsel bakımdan ne kadar karmaşık olduğu hemen anlaşılacaktır. Ampirik alanda yapılmış parapsikoloji çalışmalarının meşruluğunu dile getiren ve yüzden fazla bilim insanının imzaladığı yakın tarihli ve manifesto nitelikli bir yazı için bkz. (Etsel Cardeña, “A Call for an Open, Informed Study of All Aspects of Consciousness”, *Frontiers in Human Neuroscience* 8/17 (2014), 1-4). Parapsikolojinin neden bir bilim haline gelmesinin pek mümkün gözükmediğini açıklamaya çalışan bir yazı için bkz. (P. M. Churchland, “How Parapsychology Could Become a Science”, *Inquiry* 30/3 (Ocak 1987), 227-239). Deneysel alandaki parapsikolojik çalışmalara düşmanlığı azaltma konusunda hiç beklenmedik bir destek birçok kişiye göre bilimperest olan Amerikalı natüralist felsefeci Quine'dan geliyor olabilir (W. van Orman Quine, *Pursuit of Truth the Revised* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992).

landırılan insan zihniyle aynı kategoride ele alınabilir mi? Bu soruyu aydınlatabilmek için doğa kanunlarının insan zihni üzerindeki etkilerine bakmak faydalı olabilir. İnsan zihni ile insan bedeni arasında sıkı bir ilişki olduğu genel kabuldür. İnsan bedeninin tümüyle doğal olduğu tartışılmaz. Doko'nun çerçevesi içinden bakıldığında insan zihni de doğal gözükmektedir. Öyleyse insan zihni insan bedenine fizik yasalarıyla bağlı olmalıdır. Bunun için insan zihninin maddi olması gerekir. Tanrı zihni peki ne ile bağlıdır? Tanrı zihninin parçaları olabilir mi? Olmaması gerekir. Parçalılık maddiliğe işaret etmez mi?¹⁴ İşlevselcilik açısından bunun bir değeri yoktur diyebilirsiniz. Katılıyorum. Ancak şunu hatırlatmak isterim: Tanrı zihni ile insan zihninin kıyaslanması söz konusu olduğunda biz zihnin kaleme mi yoksa suya mı daha çok benzediği konusunda cevabı baştan kalem olarak varsayamayız; çünkü bu, arabayı atların önüne koşmak hatasını akla getirir.

Cevaplamamız gereken şey, zihnin kaleme mi yoksa suya mı daha çok benzediğidir. Neden neyin zihin olduğuna karar verme konusunda kalem analogisi su analogisinden üstün olsun? Suyun özü önemli iken zihnin özü önemsiz midir? Benim açımdan ne suyun, kendisiyle tanımlanması gereken bir özü vardır ne de kalem, sadece işlevi ile tanımlanabilir; ama Doko'nun argümanında su ve kalem farklı kategorilerde analogiler olarak ele alındığına göre, bizim önce zihnin hangi analogiyle ele alınması gerektiğine karar vermemiz gerekiyor. Neye bakmamız lazım? Bahsi geçen şey, yani zihin, hangi sistemde ne rolü oynamaktadır? Bu soruyu yaratan işlevciliktir. İşlevci yaklaşım, zihin felsefesindeki haliyle, bir zi-

---

14 Gerçi bu karmaşık bir meseledir. Fazlaca Dekartçı olmaya gerek olmayabilir. Ku'ran'da Allah'ın eli ve yüzünden bahsedilmiştir. Düz anlamlı okunduğunda, burada parçalılık vardır ama biz yine de Allah'a maddilik atfetmeyiz. Bkz. Muhammad Legenhausen, "Does God Have a Mind?", *Ahlul Bayt Digital Islamic Library Project* (Erişim 6 Mayıs 2023).

hinsel durumun kimliğini, onun duyuşal uyarılar, diğer zihinsel durumlar ve davranış ile nedensel iliőkileri aracılığıyla tanımlar. İnsanda bu anlamıyla zihin var gibi durmaktadır.

Peki, klasik teizmin Tanrısı söz konusu olduğunda zihin buna benzer bir sistem içinde, karşılaőtırılabilir bir role sahip bir işlev olarak makul şekilde ele alınabilir mi? İlgili sistem için insan söz konusu olduğunda üç öğe sıraladık: duyuşal uyarılar, diğer zihinsel durumlar ve son olarak davranıőlar. Peki, bunlar klasik teizmin Tanrısında var mı? İnsan söz konusu olduğunda duyuşal uyarılar ve davranış açıkça fiziksel şeylerdir ve zihinsel durum, duyuşal uyarılar ve davranış arasındaki iliőkiler doğa kanunlarına tabidir. Burada okur Şu itirazı yapmak isteyebilir: Bu mantıkla kalem analogisi de sorgulanır hale gelmez mi? Böyle olursa, sizin itirazınız klasik teizmin Tanrısının zihni ile insan zihni arasındaki karşılaőtırmanın kaleminden çok su analogisini gerektirdiği değil ama işlevselciliğin kökten yanlış olduğu haline dönüşmez mi? Bu sonuç doğru ise itiraz Doko'nun "Teistik İşlevselcilik"ine özgü değil ama işlevciliğe yönelik global bir itiraz haline gelir. Bunu istemem elbette. Çünkü yazımın ne hedefi ne de varsayılan işlevi bu değil.

Peki, ne yapmaya çalışıyorum? Kalemler söz konusu olduğunda işlevcilik doğruysa bile zihinler bağlamında geçerli değildir. Göstermek istediğim şey budur. Ama neden? Standart örnek bilindiği üzere ağrı hissidir. Ağrıyı işlevcilik nasıl tanımlar? Haz edilmeyen ve kayđı veya stres yarattığı için kendisinden kurtulunmaya çalışılan bir zihinsel durum. Bir vücut yaralanması veya başka türlü bir şey nedeniyle oluşabilir. Tanrı bu şekilde bir ağrı deneyimleyebilir mi? İlk söylenmesi gereken şey Tanrı bedeni diye bir şeyden klasik teizmde bahsedilmediğidir. Tanrı huzursuzluk çekebilir mi? Bir açıdan bakılırsa Tanrı bir personaya sahip olduğuna göre cevap olumlu olmalıdır.¹⁵ Fakat Tanrı huzursuzluk çektiğinde

---

15 Bu mesele ayrı bir karmaşıklık katmanı ekliyor sorunumuza. Batı felsefesi açısından zihnin olmadığı yerde Őahsiyetten söz edilmesi

bundan kurtulmak için birtakım bedensel eylemlere girebilir mi? Bu tür bedensel eylemler için Tanrı'nın bir bedeni olması gerekmez mi? Klasik teizmin Tanrısı bedensiz değil midir?

Okur doğal olarak ağrının işlevinin daha genel, daha soyut tanımlanması sayesinde bu sorunun aşılabileceğini düşünmeye meyilli olacaktır. İşlevleri canımızın istediği kadar soyut düzeyde tanımlarsak, halen işlev aynılığından anlamlı şekilde bahsedebilir miyiz? Ben edemeyeceğimizi düşünüyorum. Eğer bu işlevselciliğe karşı global bir itiraz ise, bunu da kabul ediyorum. Fakat öyle değildir. Soyutluk seviyelerini sınırsız derecede artıramayız demek ile soyutlamanın belirli derecelerinin kabulü el ele gitmelidir. Akla gelmesi gereken ilk örnek bilgisayar terimidir. Hep denir ki, her şey bir bilgisayar halinde kullanılabilir. Bilgisayarlar matematiksel düzeyde tanımlanırsa bu böyledir. Evet, evet, benim yaklaşımım da öyle. Fark nerede? Tözlerin farklılığı gerçekten burada var mıdır? Doko'nun tözlerin farklılığı ile materyalin farklılığı kavramlarını birbirinin yerine kullandığını düşünme eğiliminde olduğumu saklamayacağım. Su örneği olsun kalem örneği olsun, materyaller farklı olsaydı bile tözlerin aynı kalacağına farkında mısınız? Töz, şeylerin yapıldığı materyal midir? İngilizce düşünürsek töz (*substance*) aslında belirli fiziksel özelliklere sahip materyaldir. Yani tözler farklılaşırken, farklılaşan şey fiziksel özelliklerdir. Zihin-beden probleminde ise töz yerine Töz'dür söz konusu olan. Büyük harfle Töz, fiziksel ve zihinsel olarak ikiye ayrıldığına göre "Töz farklılığı" ile "töz farklılığı" kategorik olarak farklıdır. Yani zihin felsefesinde çoklu gerçekleşebilirlik ifadesi ile anlatılan şey aynı işlevin çok farklı fiziksel özelliklere sahip materyallerde gerçekleşebildiğidir.

---

zordur. Bu da aslında Doko için oldukça destekleyici bir destektir. Sorun şu ki İslam teolojisi bu konuda Batı felsefesinden radikal derecede ayrılmaktadır. Öyleyse belki Doko tezindeki "Klasik Teizm" ifadesini, "Batı Dünyasında Din Felsefesi ile Yoğrulmuş Hristiyan Klasik Teizmi" ifadesiyle değiştirirse haklı olacaktır.

İşte Doko ile bu makalenin konusu kapsamında ayrıştığım kök mesele budur. Diğer ayrışma noktaları bu kök nedenin etrafında anlam kazanır. Diğer türlü geçersiz veya ilgisizdir.

5. Dördüncü Öncül: Tanrı vardır

Varlığını kabul ettiğimiz Tanrı'nın *doğası* bu argümanın ikna ediciliğinde doğrudan bir etkiye sahip olabilir. Çünkü zihin temel terimdir. Demek ki bahsi geçen zihne sahip bir Tanrı'dır. Peki, klasik teizmde gerçekten de Tanrı genel olarak zihin sahibi olarak kabul edilmekte midir? Kimleri klasik teizmin gerçek bir temsilcisi saymalıyız? Bunların cevabı sonraki iki bölümde verilecek.

6. Beşinci Öncül: Tanrı zihinsel durumlara sahiptir

Hangi Tanrı ve hangi zihin? Neden insanın ve Tanrı'nın zihinlerinin, "aynı isimle çağırılmayı hak edecek" kadar birbirine benzediğini kabul edelim? Eğer ikinci kısımda tartıştığımız gibi ortaklık halk psikolojik kategoriler alanında aranıyorsa, durum karakteri belirsiz bir zihin terimiyle ortaya çıkandan daha kötüdür. Halk psikolojik kategoriler, belirsiz bir zihin kavramına göre sınırları ve doğası çok daha net varlıklardır: irade, niyet, inanç, arzu, algı veya bellek, üzerlerinde anlamlı şekilde konuşulmak istendiğinde birçok varsayımın iç içe girdiği nesnelere haline gelirler. Örneğin, inançlar (*beliefs*) genellikle birbiriyle mantıksal ilişki içerisinde olan nesnelere olarak ele alınır (bu tür inançlar ve akıl yürütme kavramsal ve tümceseldir). Yani, Ahmet'in insan ve insanların ölümlü olduğuna inanan bir şahıs, Ahmet'in ölümlü olduğuna inanmak durumundadır. Bazı istisnai durumlarda bu sonuç gerçek bireyler tarafından kabul edilmese veya bilinmese de bu ancak bir norm ihlali olur ve halk psikolojik inanç kavramına haneler getirmez.

Tanrı bu mantıksal yasalara tabi midir? Tanrı yukarıdaki örnekte Ahmet'in ölümlü olmadığına inanabilir mi? İnanır-

sa, bu bir norm ihlali midir yoksa Tanrı'nın "halk psikolojik kavramsallaştırmadaki haliyle" inançlara sahip olmadığı anlamına mı gelir? Hem Tanrı'da hem insanda inançlar vardır ama doğaları mı farklıdır yoksa inanç her ikisinde ortak bir özellik değil midir? Bu soru bence Doko'nun argümanında kritik rol oynayan ve sorgulanması diğer öncüllere nazaran daha anlamlı ve mümkün olan öncüller 2-5-7'nin doğru kabul edilip edilmemesinde tayin edici role sahip olmalıdır.

Daha yalın söylersem, Tanrı'nın zihninin mahiyeti ile insan zihninin mahiyeti, her ikisini aynı adla çağırma hakkı kılacak kadar benzer midir? Bu noktada tempoyu biraz düşürüp bu sorunun cevabının Doko'nun argümanı açısından kritik bir öneme sahip olup olmadığını gözden geçirmeyi öneriyorum. Neydi bu argüman?

7. Altıncı Öncül: Tanrı maddi olmayan/doğüstü bir varlıktır

Maddi olmayan mı yoksa doğüstü mü? Tanrı'nın maddi bir varlık olarak düşünüldüğü diğer türlü fikirlerden kendisini açıkça ayırdığı için klasik teizm açısından burada cevaplanması gereken bir şey yok gibi durmaktadır. İlk bakışta çok açık gibi görünen bu nokta, üzerinde tekrar düşünülmesini hak ediyor olabilir mi? Aslına bakarsanız klasik teizm sınırları içerisinde görülmesi gereken bir dizi figür Tanrı'yı zamanın içine sokmuş, O'nu fiziksel olmasa bile cismani parçalara sahip olarak görmüştür. Bugünün bakış açısından fiziksel olmayan ama cismani parçalara sahip varlıklardan bahsetmek çok tuhaf gözükse de bu görüşler dünyanın değişik noktalarında, değişik zamanlarda açıkça savunulmuştur. Aşağıda söylediğim gibi Ku'ran'daki bazı ayetler harfi harfine ele alınırsa Tanrı'nın eli ve yüzünden bahsetmektedir. Düz anlamlı ve mecazi okuma arasındaki diyalektiği ilk sayfalarda bir dipnotta ele almıştım.

8. Yedinci Öncül, Ara Sonuç: Zihinsel durumlar hem maddi hem de maddi olmayan varlıklarda açığa çıkabilir

Bir zihnin maddi olmaması ne demek olabilir? Ya maddi olması? Fiziksel girdi ve fiziksel çıktıları birbirine bağlayan insan zihinsel durumlarının sistemde oynadığı rol, tanımı gereği fiziksel girdi ve çıktıları birbirine bağlamaktır. Tanrı zihni fiziksel olmadığına göre neyi neye bağlamaktadır? İşlevler burada kökten farklı gibi gözüküyor mu? Tanrı hep-ten bilgidir, tam da bu nedenle bilgi işlemesi söz konusu değildir. İnsan zihni, bugün bilim dünyasında temelde bir bilgi işlem makinesi olarak görülüyor mu? Tanrı zamanda değilse nasıl zihinsel durumları olabilir? Zamanda ise nasıl gayri-maddi olarak görülebilir? Tanrı bilir ama bilme eylemi içerisinde değildir.

9. Sonuç, Sekizinci Satır: Demek ki işlevselcilik doğrudur

Bir tür işlevselciliğin bu şekilde savunulabileceğini düşünüyorum. Ama hangi işlevselcilik? Eğer işlevselcilik gerçekten de işlevin anlaşılabilmesi için işlevi icra eden tözün bilgisine gerek yoktur diyorsa Doko'nun argümanında bu açıdan bir sorun yok gibi gözükmektedir. Ama hayır, doğrusu bu değildir. İşlevcilik, işlevin bir sistemde oynanan rolle tanımlanması gerektiğini ve aynı işlevin yani aynı rolün çok farklı fiziksel sistemlerde gerçekleşebileceğini öne sürer. Fiziksel olmayan ortamlar için işlevciliğin herhangi bir iddiası henüz bulunmamaktadır.

10. İtirazlar ve Yanıtlar

İtiraz 1. EM'yi kabul ederek teistik işlevselciliğe itiraz etmek makul değildir. Çünkü EM hem radikal bir görüş hem de klasik teizm ile uzaktan bile olsa bir arada düşünülmesi müm-

kün olmayan bir varsayımlar setidir. Dolayısıyla makalenin konusu ile ilgisizdir.

Yanıt 1. Katılmıyorum. EM ancak zihin bir yanılsamadan ibarettir diyorsa gerçekten bu makalenin konusuyla ilişkisiz hale gelir. Fakat EM böyle bir şey demez. Dikkat edilirse Doko'nun EM özeti bu konuda ikirciklidir. Bazı cümlelerde EM sıradan revizyonist bir kuram gibi gösterilmiş, diğer başka cümlelerde ise radikal bir iddia olarak sunulmuştur.

İtiraz 2. Tanrı zihni halk psikolojik ve insan zihni ise farklı bir karakterde olsaydı bile bu Doko'nun makalesindeki savı etkilemezdi. Bunun nedeni temel tezin formüle edilmiş şeklidir: "Klasik teizm mevcut bilimsel veriler çerçevesinde işlevselciliği kabul etmeyi gerektirir". Bu sonuca bizi ulaştıran ise yedinci satırda ifade edilen son öncül, yani ara sonuçtur: "Zihinsel durumlar hem maddi hem de maddi olmayan varlıklarda açığa çıkabilir". Önemli olan zihinsel durumların her iki varlık kategorisinde birden ortaya çıkmasıdır. Bu iki varlık kategorisinde zihinlerin doğası farklı olabilir, bu durum ilgili sonuca hâle getirmez. Benzerlik her zaman derecelidir ve iki şeyi aynı kategoriye koymak için mutlak veya çok büyük derecede benzerlik beklemek makul değildir. Öyle olsaydı birçok kategori, buna bilimsel olanlar da dâhil, çoktan tarihin çöplüğüne giderdi.

Yanıt 2. Bu itiraz kesinlikle önemli bir noktayı dile getiriyor. Fakat acaba ne ölçüde ulaşmaya çalıştığı sonucu beraberinde getiriyor? Daha somut söylersem, öyle bir zihin anlayışımız olmalı ki cansız nesnelere ve bitkilere biliş atfetmesin ama insanlara ve Tanrı'ya rahatça atfedebilsin. Hayvanlar için ise durumu savunulabilir ama tartışılabilir halde ortada bir yerde bırakabilsin. Eğer insan zihni ile Tanrı zihni olarak adlandırılan şeyler arasındaki farklar, insan zihni ile bitki zihni olarak bazıları tarafından yorumlanan kapasiteler arasındaki fark kadar büyük ise halen işlevcilik burada anlamlı kalabilir mi?

İtiraz 3. Büyük harfle Töz ve küçük harfle töz ayrımı üzerine sağlam bir itiraz inşa edilemez. En nihayetinde her iki durumda da işlevi taşıyan şeyin doğasının farklılığına atıfta bulunulmaktadır. Bu işlevselcilik için yeterli görülmelidir.

Yanıt 3. Hayır, katılmıyorum. Eğer bu doğru olsa Doko'nun sonucu (yani sekizinci satır) işlevselciliğin doğruluğunun çok ötesinde bu kuramın kapsamının çok genişletilmesi olurdu. Bu yapılabilir mi bilmiyorum, ama bunun için mevcut işlevcilik kuramlarına yeni bir tanesinin eklenmesi gerekir. Bu gerçekleşene kadar beklemekte fayda görüyorum.

Sonuç

Doko'nun argümanı bir dizi şartla tümüyle geçerli hale gelecektir: (i) İşlevselcilik eğer küçük harfle töz ve büyük harfle Töz farklılığını birden kapsayabiliyorsa; (ii) Tanrı gerçekten klasik teizmde zihinsel hallere sahip olarak yaygın şekilde kabul görüyorsa; (iii) Elimizdeki en iyi mevcut bilimsel verilere göre insana halk psikolojik zihin atfetmek makul ise ve son olarak (iv) Tanrı'ya materyal parçalar (hatta belki de fiziksellik) atfetmek mümkün değilse.

Bence işlevselciliği, olduğu kadar, iş görür bir kuram haline getiren şey tüm fiziksel materyallerin aynı fizik kanunlarına tabi olmasıdır. Doğaüstü varlıklar, tanımı gereği, en azından klasik teistik çerçevede, bu kanunların üzerindedir. İşlevselciliğin fizik kanunlarının geçerli olmadığı bir düzleme yansıtılabilmesi için ek argümanlar gerekmektedir. Eksik olan bu ek argümanlardır.

Unutulmaması gereken son nokta ise işlevcilikle ilgili global problemdir: Girdi ve çıktıyı ve benzerliği nasıl tanımlamalıyız ki, örneğin zihin cansız varlıklara veya bitkilere atfedilemesin ama mutlaka bilişsel varlıklara atfedilebilsin? Bilindiği üzere Daniel Dennett, işlevciliği biraz geniş kavramış ve su ısıtıcılarına zihin atfetmiştir. Klasik teizmin bundan kaçınmak isteyeceğini varsaymak istiyorum.

Teşekkür

Bu çalışmayı düzenleyen Din Felsefesi Derneği ve çalışmaya ev sahipliği yapan İbn Haldun Üniversitesi Felsefe Bölümüne çok teşekkür ederim. Kendi konuşmasına müzakereci olarak beni kabul eden değerli hocam Doç. Dr. Enis Doko'ya ve Tanrı'ya zihin atfedilmesinin klasik teizmde yaygın olup olmadığı konusunda bilgilerini benimle paylaşan meslektaşlarım, sevgili dostum Sedat'a, çalışkan araştırma görevlimiz Rıza Hocaya ve İbn Haldun Üniversitesi, Felsefe Bölümü öğrencilerinden Karim ve Syed'e müteşekkirim.

Değerli Betül Hocama çalıştayın ve bu kitabın yükünü çektiği, yazılarımızı sabırla beklediği ve bu süreçte bizi sıklıkla cesaretlendirdiği için minnettarım.

Okuma ve İzleme Önerileri

Kitap

- Churchland, Patricia. 1986. *Neurophilosophy. Toward a Unified Science of the Mind-Brain*. Cambridge, MA: MIT Press, 1986.
- . *Brain-Wise : Studies in Neurophilosophy*. Cambridge, MA: MIT Press, 2002.

Makale

- Churchland, P. S. "Replies to Comments". *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy* 29/1 (1986), 4: 241-42. <https://doi.org/10.1080/00201748608602089>
- Molder, B. ve P. S. Churchland. "Neuroscience Is Relevant for Philosophy". *Problemos* 88 (2015), 176-86, <https://doi.org/10.15388/Problemos.2015.88.8487>

Video

- "Patricia Churchland, What is eliminative materialism?" *Copernicus*. May 17, 2018. Süre: 4 dakika ve 9 saniye. Youtube.
- EM'nin yarım dakikadan kısa süre içinde yapılmış en iyi özeti, doğrudan kurucularından birinin ağzından duyulduğu şekliyle şöyle:

So Paul was really motivated by the idea that although our current psychological categories can seem very useful to us and indeed they are, as science progresses we may find the fit between those categories and then what we're learning about the brain is not a very good fit. What will happen then? It's hard to know.¹⁶

İnternet sitesi: <https://patriciachurchland.com/>

Kaynakça

- Adamson, Peter. "Kindi ve Yunanca Felsefe Geleneğinin Kabulü". *İslam Felsefesine Giriş*. haz. P. Adamson, R. C. Taylor. 35-57. İstanbul: Küre Yayınları, 4. bs., 2015.
- Cardeña, Etzel. "A Call for an Open, Informed Study of All Aspects of Consciousness". *Frontiers in Human Neuroscience* 8/17 (2014), 1-4. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2014.00017>
- Churchland, Patricia S. *Brain-Wise: Studies in Neurophilosophy*. Cambridge, MA: MIT Press, 2002.
- . *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain*. Cambridge, MA: MIT Press, 1986.
- . "Replies". *Biology and Philosophy* 3 (1988), 393-402.
- Churchland, Paul M. "Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes". *Journal of Philosophy* 78/2 (1981), 67-90. <https://doi.org/10.2307/2025900>
- . "How Parapsychology Could Become a Science". *Inquiry* 30/3 (Ocak 1987), 227-239. <https://doi.org/10.1080/00201748708602121>
- . "Reply to Glymor". *On the Contrary: Critical Essays, 1987-1997*. 280-287. Cambridge, Mass: MIT Press, 1998.
- Copernicus. "Patricia Churchland, What is eliminative materialism?". Erişim 14 Temmuz 2023. https://www.youtube.com/watch?v=xrFqhOvNtWM&ab_channel=Copernicus
- Doko, Enis. "Büyüye Bilimsel Bakış". *Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç Meseleleri*. haz. Mehmet Bulgen, 179-186. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014.

---

16 Copernicus, "Patricia Churchland, What is eliminative materialism?" (Erişim 14 Temmuz 2023), dk. 3.35-3.59.

- Legenhäusen, Muhammad. "Does God Have a Mind?". *Ahlul Bayt Digital Islamic Library Project*. Erişim 6 Mayıs 2023. <https://www.al-islam.org/does-god-have-mind-muhammad-legenhäusen/does-god-have-mind>
- Moscow Center for Consciousness Studies. "Neurophilosophy on the Way of Solving Problems. Interview with Patricia Churchland in Moscow". Erişim 14 Temmuz 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=GP8o-yjZePc>
- Mölder, Bruno, P. S. Churchland. "Neuroscience Is Relevant for Philosophy". *Problemos* 88 (2015), 176-186. <https://doi.org/10.15388/Problemos.2015.88.8487>
- Quine, Willard van Orman. *Pursuit of Truth the Revised Edition*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.
- Rao, K. Ramakrishna, J. Palmer. "The Anomaly Called Psi: Recent Research and Criticism". *Behavioral and Brain Sciences* 10/04 (1987), 539-643. <https://doi.org/10.1017/s0140525x00054455>
- Tümekaya, Serdal. "Against Slagle's Reading of Eliminative Materialism on Self-Defeating". *Philosophical Investigations* 43 (2022), 1-13. <https://doi.org/10.1111/phin.12351>
- . "Churchland, Nagel, and Their Severe Critique of Folk Psychology". *Teorema* 40/3 (2021), 5-27.
- . "Nörofelsefe İndirgemeci mi Yoksa Eleyici midir?". *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)* 31 (2021), 15-36.
- . "On the Proper Treatment of the Churchlands". *Erkenntnis* 86/4 (2021), 905-918. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/s10670-019-00137-y>
- . "The United Shades of Eliminative Materialism". *The Philosophical Forum* 53/2 (2022), 95-113. <https://doi.org/10.1111/phil.12310>
- . "Yaygın Yanılgıların Kıskaçında Nörofelsefe". *Günümüzü Felsefe ile Düşünmek*. haz. Bahadır Gülşen. 151-160. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Tümekaya, Serdal, Berk Yaylım. "Eleyici Materyalizm 'Zihnın Tüm İçeriğini' Elemeyi mi Önerir?". *Felsefe Dünyası* 66 (2017), 252-273.